

ZBOROWSKA UGODA, porozumienie Rzeczypospolitej z → Kozakami, zawarte 18 VIII 1649.

Została przyjęta w czasie powstania B. → Chmielnickiego, po porażkach wojsk Rzeczypospolitej pod Żółtymi Wodami, Korsunem i Piławcami oraz pospiesznej elekcji → Jana II Kazimierza; pierwsze próby mediacji, podjęte przez wojewodę braclawskiego A. → Kisiela, okazały się nieskuteczne (zawarte 19 II 1649 zawieszenie broni zostało zerwane już 19 IV); w trakcie bitwy pod Zborowem, gdy siły kozacko-tatarskie powstrzymały armię król. idącą na odsiecz wojskom koronnym oblężonym w Zbarażu, negocjacje z chanem krymskim Islamem III Girejem, sojusznikiem Chmielnickiego i gwarantem układu z Kozakami, podjęli J. Ossoliński (→ Ossolińscy 10), K.L. Sapieha oraz Kisiel; doprowadziły one do odstąpienia Tatarów od sojuszu z Chmielnickim i oblężenia Zbaraża w zamian za rozszerzenie ich wpływów na stepach, obietnicę pomocy wojskowej Kozaków przeciw Moskwie, przywrócenie corocznej daniny („upominku”) oraz zgodę na branie jasyru w drodze na Krym, pozwoliły także zawrzeć ugodę z Kozakami; buławę zaporoską przywrócono Chmielnickiemu, Kozakom udzielono powsz. amnestii, podwyższono też ich rejestr z 6 do 40 000 i potwierdzono dawne wolności kozackie; zdecydowano o usunięciu z jego obszarów zakonników (m.in. jezuitów) i Żydów; zabroniono wojskom koronnym wstępu do miejscowości, w których stacjonowały kozackie pułki rejestrowe; lokalne godności i urzędy zastrzeżono dla szlachty prawosł.; do senatu Rzeczypospolitej dopuszczono prawosł. metropolitę kijowskiego; u.z. została ratyfikowana przez sejm mimo dezaprobaty senatorów duch. dla rozszerzenia składu senatu; 12 I 1650 król bez zgody sejmu wydał uniwersał pozwalający na obsadzenie wakujących bpstw prawosł. (chełmskiego, łuckiego, przem. i witebskiego), reaktywowanie bpstwa czernihowskiego oraz zwrot prawosławnego monasteru w Pińsku i cerkwi; wznowienie działań wojennych spowodowane było dążeniem do usamodzielnienia wydzielonego z Korony zależnego władztwa kozackiego, wyłączeniem bez odszkodowania dotychczasowych właścicieli, ograniczeniem działalności Kościoła kat. na Ukrainie oraz faktyczną likwidacją i zapowiedzią całkowitego zniesienia → brzeskiej unii.

A. Mironowicz, *Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza*, Białystok 1996, 1997; W.A. Serczyk, *Na płonącej Ukrainie*, Wwa 1998, 2007³; M. Franz, *Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińskich w XVI-XVII wieku*, To 2006; J.S. Dąbrowski, *Próby rozwiązania konfliktu kozackiego w latach 1648-1672 przez polskie elity polityczne*, Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej PAU 11(2010) 125-142.

Dariusz Prucnal

ZBORÓW, Zboriw, miasto na zach. Ukrainie, siedziba historycznej diecezji greckokatolickiej.

Założony w XV w. przez Zborowskich, którzy w XVI w. wzniesli zamek obronny, od 1. poł. XVII w. był własnością Sobieskich; 1639 uzyskał prawa miejskie, odnowione 1689; 1649 w Z. została zawarta → zborowska ugoda; 1740 przejęli go Radziwiłłowie, a 1766 Bielscy; 1772-1918 należał do Austrii, 1918-19 Zach. ukr. Republiki Lud., nast. Polski, a 1939-91 Ukr. SRR (1941-44 pod okupacją niem.).

Pierwszy kościół rzym.kat. pod wezwaniem św. Anny wybudowano 1627 z fundacji J. Sobieskiego (spłonął 1668); przy kolejnym, wzniesionym 1707, J.L. Sobieski 1727 założył przytułek dla ubogich (funkcjonował do 1939); 1748-55 Siedliscy ufundowali kościół murowany, konsekrowany 1766 przez bpa W.H. Sierakowskiego, po 1946 przekształcony w skład żywności, nast. cerkiew prawosł. Nowomuczenykiw Ukraińskiego Narodu (wewnątrz znajdował się otoczony kultem obraz *MB z Dzieciątkiem*, przeniesiony do kaplicy domu biskupiego w Lubaczowie); do 1945 Z. był siedzibą dekanatu z 10 parafiami.

Parafia gr.kat. (do 1700 prawosł.), z barok. cerkwią Preobrażennia Hospodnoho z 1794, była siedzibą dekanatu, któremu 1932 podlegało 26 parafii; diecezja została eryg. 20 IV 1993 przez pap. Jana Pawła II; z inicjatywy bpa M. Kołtuna

zorganizowano 4-letnie akademie katechet. w Brodach (1995), Czerwonogrodzie i Radziechowcie (1996) oraz wydawano 2-mies. „Dżereło Żyttia” (1996-); 21 VII 2000 na mocy decyzji pap. Jana Pawła II z połączenia diec. Z. i → Tarnopol powstała diec. → Tarnopol-Zborów, podniesiona 2011 przez pap. Benedykta XVI do rangi metropolii; w Z. zachowała się kaplica – pomnik z 1935 ku czci poległych 1914-20 (projekt W. Dayczaka).

SGKP XIV 525-526; A. Worobiec, *Z. i ziemia zborowska*, Zielona Góra 2004; R. Nestorow, *Kaplica-pomnik na cmentarzu w Z.*, w: *Kościół i klasztor dawnego województwa ruskiego*, Kr 2005, XIII 353; tenże, *Kościół parafialny p.w. św. Anny w Z.*, tamże 331-352.

Bożena Modzelewska

ZBORÓWEK, parafia w dek. stopnickim w diec. kieleckiej.

Miejscowość, wzmiankowana 1325 jako Beszowa Biskupia, od XV w. funkcjonuje pod obecną nazwą; pierwotnie należała do bpów krak., od XIX w. stanowiła własność prywatną; po 1795 znalazła się w zaborze austr., od 1809 była w Księstwie Warszaw., od 1815 Królestwie Pol., a od 1918 jest w Polsce.

Wg tradycji kościół pod wezwaniem św. Idziego z Saint-Gilles (wzmiankowany 1325) ufundował ok. 1085 książę Władysław Herman, a erygował bp krak. Lambert III; od XVI w. funkcjonowała przy nim szkoła, a w XVIII w. szpital dla ubogich; 1459 wzniesiono drewniany kościół, o konstrukcji zrębowej z prezbiterium zamkniętym wielobocznie, pod wezwaniem św. Idziego z Saint-Gilles i Mikołaja; 1906-08 dobudowano neorom. murowaną nawę; budowlę przykrywa 2-spadowy dach z drewnianą, barok. wieżyczką na sygnaturkę; na got. belce tęczowej umieszczone są późnogot. krucyfiks i rzeźby Matki Bożej oraz Jana Apostoła Ewangelisty z XVI w.; ściany pokrywa współczesna polichromia; w późnogot. ołtarzu gł. w formie tryptyku z ok. 1500 znajdują się wizerunek św. Idziego z Saint-Gilles oraz obrazy świętych Stanisława Bpa i Wojciecha, a w nasadzie ołtarza późnogotycka rzeźba św. Mikołaja; obok kościoła jest drewniana dzwonnica z XIX w., zbudowana na planie kwadratu z namiotowym dachem krytym gontem.

SGKP XIV 527; J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickiem*, Marjówka 1929, K1 2000, 362-331; R. Brykowski, *Drewniany gotycki kościół w Z. z 1459 r.*, BHS 30(1968) z. 3, 362-371; KZSP III z. 1, 88-89; E. Wiśniewski, *Prepozytura wiślicka do schyłku XVIII wieku*, Lb 1976, 121-123; S. Pytko, *Kościół w Z., parafia świętych Idziego i Mikołaja*, Kr 1999; SzmKi (2007) 144.

Leszek Poniewozik

ZBÓR, lokalna wspólnota wyznaniowa → Kościołów i wspólnot protest. (→ gmina chrześcijańska), a także miejsce kultu protest. (→ świątynia II 3). W XVI w. z. nazywano również ewang. jednoty pol. (z. litew., z. młp.); termin „z.” odnosił się też do Kościoła jako zgromadzenia wiernych (niekiedy zw. zborownikami); w sensie adm. i pastoralnoteol. synonimem z. jako organizacji chrześc.-kośc. jest → parafia, → wspólnota (również → synod, sobór), a w terminologii Kościoła rzym.kat. → kongregacja i → sobór powszechny; ze strukturą z. wiąże się urząd kośc., powierzany w zależności od → eklezjologii (III) danej chrześc. wspólnoty duchownemu (→ pastor, → prezbiter) lub radzie starszych (→ kongregacjonalizm, → prezbiterianizm) przez akt → ordynacji bądź instalacji; określenie z. służy także do opisywania in. wspólnot rel. (→ świadkowie Jehowy, → baptyści, → zielonoświątkowcy).

WIEP XVIII 272; M. Kowalewski, *Maty słownik teologiczny*, Pz 1960, 421; *Encyklopedia popularna PWN*, Wwa 1962, 2011³⁶, 1136; WEPWN XXX 306; U. Kühn, W. Thönissen, *Lexikon der Okumene und Konfessionskunde*, Fr 2007, 634-637.

Stanisław Józef Koza

ZBRODNIA, w znaczeniu normatywnym cięższa postać → przestępstwa (II) w stosunku do → wykroczenia, zagrożona karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 3 lata lub karą surowszą (→ kara V).